

Κυρίες και κύριοι, φίλες και φίλοι καλησπέρα

Είναι για μένα μεγάλη η χαρά, να βρίσκομαι ανάμεσά σας και να μιλώ για τα τελευταία χρόνια του Αντώνη Πρωτοπάτση.

Πιστεύω δε ότι στις αφιερωματικές εκδηλώσεις πρέπει ν' αφήνουμε τον μνημονευόμενο να μας μιλά... δίνοντας «φωνή» στα λόγια ή τις σκέψεις του και υπόσταση στη δράση του από τις μαρτυρίες φίλων και συνοδοιπόρων του.

Κι αυτό θα κάνω απόψε παρουσιάζοντας τα σκληρά και δύσκολα τελευταία χρόνια του Αντώνη σαν μια ιστορία με τέσσερα πλάνα. Θα ξεκινήσω το πρώτο με αφηγήσεις του Στρατή Αναστασέλλη και Κώστα Παπαχαλαράμπους-Μάκιστος.

Ηρθε ο πόλεμος του 40. Ο Πρωτοπάτσης αποκλείστηκε στη Μυτιλήνη. Τον βρήκε η Κατοχή. Με μια μοτοσυκλέτα του Βάσου Παπανικόλα τον πήγα στην Αγιάσο να ζωγραφίσει. Δάκρυσε αντικρύζοντας τους πεινασμένους. Δεν τράβηξε ούτε γραμμή. Γυρίσαμε αμίλητοι.

Πρώτη μέρα της Γερμανικής Κατοχής στη Μυτιλήνη. Γερμανοί βαθμοφόροι μπαίνουν στα σπίτια και ψάχνουν για καταλύματα. Ένας Γερμαναράς λοχίας γαβγίζει στη γλώσσα του ακαταλαβίστικα λόγια. Οι δικοί μας ανασηκώνουν τους ώμους, πως δεν καταλαβαίνουν. Ο βαθμοφόρος κατακτητής το γύρισε στα Γαλλικά και ρώταγε:

-Φρανσαί; Φρανσαί; ... Ο Αντώνης στάθηκε μπροστά του και είπε:-

Όχι, όχι, Έλληνες. Εμείς Έλληνες. Σαν έφυγε ο Γερμαναράς, λέει στον

Αντώνη ένας από τους δικούς μας:-Μα σεις, κύριε Πρωτοπάτση, τη ξέρετε περίφημα τη Γαλλική γλώσσα.

Του Αντώνη τα ήμερα, γελαζούμενα πάντα μάτια, σκοτεινιάζουν και του απαντά:

-Δεν τάμαθα τα Γαλλικά για τέτοιες ώρες!

Το δεύτερο πλάνο αποτυπώνει τη δράση του Αντώνη κατά τη διάρκεια της Κατοχής σε διηγήσεις Απόστολου Αποστόλου, Παναγιώτη Κεμερλή και Γιώργου Σίμου

Κάποια βραδιά(σ.σ. 24 Νοέμβρη 1941), αρκετοί από τους πρωταγωνιστές της Κίνησης συγκεντρωθήκαμε στο σπίτι του Αντώνη Πρωτοπάτση, που ήταν λίγο πιο κάτω από το Νοσοκομείο, ξεμοναχιασμένο σ'ένα δρομίσκο , κοντά στην Αγία Φωτεινή. Εκεί, τη βραδιά εκείνη, επισημοποιήσαμε τη συγκρότηση της αντιστασιακής μας οργάνωσης.

Συγκροτήσαμε δηλαδή και επίσημα το Λεσβιακό ΕΑΜ(...)

Απ'όλους τους φίλους της βραδιάς, εκείνος που έμεινε πιο ζωντανός στη μνήμη μου , ήταν ο Αντώνης Πρωτοπάτσης. Ξεχώριζε από του άλλους. Ήταν ο πιο γραφικός. Έδειχνε σα νάπαιρνε μέρος σε κάποια ερασιτεχνική παράσταση. Κι είχε τον αέρα του πρωταγωνιστή.

Μπαινόβγαινε στη κάμαρα, νευρικός, με το χαμόγελο της επιδοκimasίας στο πρόσωπο, για όσα λέγαμε. Δεν συμμετείχε στη συζήτηση. Αλλά τα μεγάλα και εκφραστικά του μάτια φανέρωναν πολλά. Μ' αυτά μιλούσε και έλεγε, όσα δεν μπορούσε να πει με το

στόμα. Έδειχνε και ήταν πανευτυχής μ' αυτό που γινόταν στο δικό του σπίτι. (...)

«Σχετικό γραφτό ντοκουμέντο(από την ιδρυτική διακήρυξη) δεν υπάρχει. Δεν έχει διασωθεί κανένα. Την ιδρυτική πεντάδα της Οργάνωσης, που στάθηκε και η ηγεσία της , είχε αποθανατίσει ο αζέχαστος φίλος και συναγωνιστής Αντ. Πρωτοπάτσης σε ένα σκίτσο του, σαν πεντάφυλλο μπουκέτο, με ημερομηνία και υπογραφή του. Αλλά έχει χαθεί. Το είχε και το φύλαγε ο Θείελπις Λευκίας στο γραφείο του, (...)

Μια δεύτερη σύσκεψη γίνεται αργότερα, στο ίδιο σπίτι(εννοεί της Αγίας Φωτεινής), μέσα στο 1942. Μετέχουν όλα τα πιο πάνω πρόσωπα και ο δικηγόρος Γιώργος Γιαλούρης. Καταρτίσθηκαν Επιτροπές. Ο Γιαλούρης ανέλαβε τη συγκέντρωση στοιχείων για τους συνεργάτες των Γερμανών. Ο Αντώνης Πρωτοπάτσης ανέλαβε να εργασθεί σ' αυτόν τον τομέα και καθώς συναντιόμαστε πολύ συχνά, με προέτρεψε να βοηθήσω και εγώ.)(...)

Ένα από τα σημαντικότερα στέκια που χρησιμοποιήσαμε, για την αντίσταση, στην πόλη της Μυτιλήνης ήταν το σπίτι που κατοικούσε ο ζωγράφος Αντώνης Πρωτοπάτσης, ένας πύργος στην Αγιά Φωτεινή. Στη γλώσσα μας είχε το συνθηματικό Λημέρι 2(Λ2). Το στέκι αυτό χρησιμοποιήθηκε ακόμα από τότε που ο Πρωτοπάτσης το κατοικούσε. Ο ίδιος είχε καταρτίσει τη φιλοσοφία του για τη χρήση του σπιτιού του. «Αν ένας καταδιωκόμενος μου χτυπήσει τη πόρτα και δεν τον δουν οι

Γερμανοί ή οι χαφιέδες τους, πως μπαίνει στο σπίτι μου θα τον κρύψω έστω κι αν χρειαστεί αργότερα να φύγω μαζί του στο βουνό». Είχε έτσι έρθει σε πλήρη αντίθεση με το κοινωνικό του περιβάλλον(...) Στις αρχές του καλοκαιριού του '44 έφυγε με τη γυναίκα του απ' τη Μυτιλήνη κι εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη γιατί οι σύμμαχοι δεν του επέτρεψαν να πάει παρακάτω στη Μέση Ανατολή. Και στη Σμύρνη όμως δημιουργήθηκαν αντιθέσεις κυρίως με τον Έλληνα πρόξενο, γιατί προπαγάνδιζε ανοιχτά τις απόψεις του ΕΑΜ. Μετά την απελευθέρωση πήγε στην Πόλη(...) και οι Τούρκικες Αρχές τον απήλασαν. Ήρθε στην Αθήνα(...)

Πριν φύγει για τη Σμύρνη έκρυβε στο σπίτι του στελέχη της Οργάνωσης που υπήρχαν πληροφορίες πως θα τους έπιαναν.(...)Μετά την αναχώρηση του Πρωτοπάτση , το Λ2 στέγαζε ένα μεγάλο μέρος απ' την δραστηριότητα του παράνομου ΕΑΜ.(...) Εδώ γράφτηκαν και τυπώθηκαν όλα τα φύλλα της παράνομης εφημερίδας «Ελεύθερη Λέσβος», όλα τα παράνομα φύλλα της ΕΠΟΝ, και του «Αντιφασίστα». Στο ίδιο στέκι και με το ίδιο μέσο γράφτηκαν και τυπώθηκαν όλες οι παράνομες προκηρύξεις του ΕΑΜ που εμψύχωναν τον κόσμο και ξάφνιασαν τις αρχές Κατοχής.

Το τρίτο πλάνο θα εξελιχθεί στη Σμύρνη και στηρίζεται σε επιστολή του Αντώνη προς τον φίλο του Θείελπι Λευκία.

Σμύρνη 17 Φεβ. 1945 Αγαπητέ μου

Δεν ξέρω αν έλαβες το τελευταίο μου γράμμα όπου απαντούσε στο δικό σου.(...) Πόσο θάθελα, αντί να σου γράφω από μακριά, νάμουν κοντά

σου και να τα λέμε!(...) Εδώ ζούμε σε μιαν ατμόσφαιρα αποκλεισμού και καχυποψίας. Ο φέρων θα σου τα πει.(...)

Έχω ένα πνιγηρό αίσθημα αδικίας για όσα έγιναν και γίνονται. Δεν ξέρω αν όλα όσα διαδίδονται και γράφονται είναι ψέματα, οπωσδήποτε το ποσοστό της αλήθειας πρέπει να ναι μικρό. Τόσο είναι φανερό... τι συμφέροντα εξυπηρετεί η συκοφαντική εκστρατεία που έχει εξαπολυθεί εναντίον μας. (...) Λυπούμε κατάκαρδα που βγήκα και προφήτης.

Ρώτησε τον νεαρό και υψηλότατο φίλο μου -πιθανά εννοεί τον Γιώργο Σίμο- να σου πει πόσες φορές τούχω πει τους φόβους μου για το μοίρασμα του κόσμου σε ζώνες επιρροής με συνεπακόλουθο τον εκβιασμό εν ονόματι του πατριωτισμού που γίνεται τώρα εις βάρος μας σε τέτοια ένταση. Οι τελευταίες εκπομπές του ραδιοφώνου με την συμφωνία(εννοεί της Βάρκιζας), οι υποδοχές κλπ είναι χαρακτηριστικές.

Αν έχεις την ευκαιρία να μου γράψεις ελεύθερα θα το χαρώ πολύ. Αλλά μόνο αν υπάρχει μέσο σίγουρο. Δεν πρέπει το γράμμα σου να πέσει σε αδιάκριτα χέρια.

Αν θέλεις και τα δικά μου νέα(...) Το ψωμί βγαίνει όπως όπως για την ώρα, τίποτα παραπάνω. Το μέλλον σκοτεινό. Είναι απογοητευτικό να ξαναρχινά κανείς τη σταδιοδρομία του στην ηλικία μας. Δεν ξέρω ακόμα που πρέπει και που θα μπορέσω να πάγω για να κερδίσω τη ζωή μου ανθρώπινα. Πολύ φοβούμαι ότι όχι μόνο η Ελλάδα μα και η Ευρώπη για κάμποσα χρόνια δεν θάναι τόπος για ζωγράφους.(...)

Να σου στείλω τώρα και το τελευταίο μου **σονέτο**; Τόφερα όπως όπως σε τέλος στις 8 Δεκεμβρίου 1944. Ήθελα κάτι το λιγότερο λογικό,

το λιγότερο προγραμματικό, ποιο αυθόρμητο, πιο απρόοπτο, πιο ποιητικό. Αλλά δεν είναι ποιητής όποιος θέλει. Με τη σκούφια πόχως χαιρετώ. Τόχα στο νου μου από καιρό, πολύ πριν τις φασαρίες της Αθήνας και δεν έχει άλλη σχέση μαζί τους παρά ότι με βίασαν να το τελειώσω.

Εαμικό

Νύχτα βαθειά' λάδι σταλιά δε μένει
Στο λύχνο μας' αργεί να φέξει, αργεί.
Μα εμείς την καρτερούμε την αυγή
Ακοίμητοι, χλωμοί, αποφασισμένοι.

Με λόγια πια κανείς δε μας μεθά:
Δος μου ζωή, τον ήλιο μοίρα dos μου!
Κι αν η κακία περίσσεψε του κόσμου,

Έλεος δεν τάζει ουδέ ζητά η σφιγμένη
Καρδιά μας και στη γνώριμή μας γη
Μόνο από μάς θε νάβρουμε στοργή,
Στοργή μ' ιδρώτα κ' αίμα κερδισμένη.

Περίσσια και του κόσμου τ' αγαθά.
Πολύ, πάρα πολύ χύθηκε το αίμα,
Δε θα το πνίξει, θα πνιγεί το ψέμα

Για την ώρα το ψέμα είνε ωκεανός και παρακυλούμε απάνω του
αναγουλιασμένοι.

(Δε σου το στέλλω προς δημοσίευση. Για πολλούς λόγους δεν πρέπει να δημοσιευτεί)(...)Με όλη μου την αγάπη- Αντώνης.

Μετά ήρθε ο εμφύλιος, ο θάνατος του Αντώνη και οι σκληρές δεκαετίες του 50-60. Ο Αντώνης θα ξεχαστεί... Χρειάστηκαν 27 χρόνια για να έχουμε το πρώτο αφιέρωμα στη μνήμη του από τα Αιολικά Γράμματα όπου ο Γιώργος Βαλέτας τον Μάρτη του 1972 του αφιερώνει ολόκληρο το τεύχος με κείμενα των συνοδοιπόρων της Λεσβιακής Άνοιξης. Το αφιέρωμα αυτό παραμένει μέχρι σήμερα- κατά τη γνώμη μου- μια από τις πιο ολοκληρωμένες προσεγγίσεις. Σε αυτό το τεύχος βλέπει το φως της δημοσιότητας το σονέτο που σας

διάβασα, άτιτλο, αφού ο τίτλος του «Εαμικό» δεν μπορούσε να περάσει από τη λογοκρισία της Χούντας.

Από τη Σμύρνη τον Απρίλη του '45 θα μετακομίσει στη Κωνσταντινούπολη ... και ο λογοτέχνης Γιάννης Χαλκούσης το 1947 θα γράψει:

(...)Ξαναήρτε στη Πόλη πρόπερσυ. Με όλες του τις αρετές. Μόνο που μιλούσε λιγότερο. Σκεφτότανε. Όλο σκεφτότανε. Έμοιαζε απασχολημένη, κάπου, η σκέψη του(...)»

Τον Ιούλιο του '45 θ' απελαθεί στην Αθήνα-σύμφωνα με τη διήγηση του Σίμου Πετρή- και αντιμετωπίζοντας πρόβλημα στέγης θα φιλοξενηθεί αρχικά στο σπίτι του Γ. Αग्रιτέλλη στην Νέα Σμύρνη, μετά στο σπίτι της Μαρίας Κλωνάρη, εργαζόμενος ως σκιτσογράφος στην εφημερίδα Ριζοσπάστης. Σκίτσα του αναδημοσιεύουν και οι εφημερίδες «Ελεύθερη Ελλάδα» του ΕΑΜ και «ΜΑΧΗ» του ΣΚ-ΕΛΔ .

Εδώ στην Αθήνα εκτυλίσσεται και το τελευταίο πλάνο.

Στις 9 Απρίλη του '46 γράφει στον Θείελπι:

«(...) Η αλήθεια είναι ότι τον τελευταίο καιρό δεν ανοίγω μάτι. Έχω κατακουραστεί με τα τραμ και τα πήγαινε κ' έλα κι όλ' αυτά ξέσπασαν σε μια οσφυαλγία που μ' έχει τσακίσει. (...)Μυτιληνιά νέα μαθαίνω πότε πότε. Μου γράφει καμιά φορά ο Σίμος και πότε πότε έρχονται και με βλέπουν μυτιληνιά παιδιά. Πολύ τα χαίρομαι. (...)

Έχω μερικές καινούργιες φιλίες. Λιγοστές. Η καλλίτερη είναι του Σπήλιου, του χρονογράφου της εφημερίδας μας. Τον διαβάζεις καμιά

φορά; Σπάνιο ταλέντο.(...)Και κανέναν εγωισμό. Παιδική ψυχή. Θα σου τον γνωρίσω . Εκτός τούτου το εξωτερικό του, η σωματική του διάπλαση , περιεργότατη, βρίσκεται στους αντίποδες της δικής μου. Όταν περπατούμε μαζί στο δρόμο, αξίζει το θέαμα. Αν ποτέ χαλάσει η δουλειά μας, μπορούμε να κάνουμε νούμερο.(...)»

Το φθινόπωρο του '46- εξ' αιτίας των προβλημάτων υγείας – θα εγκαταλείψει το σπίτι της Μαρίας Κλωνάρη και θα νοικιάσει ένα δωμάτιο επί της οδού Κουμπάρη-παράλληλος της οδού Σέκερη, στο Κολωνάκι- για να γίνονται πιο εύκολες οι μετακινήσεις του-με μπαστούνι- στο κέντρο της Αθήνας.

Η Μαρία Κλωνάρη θα γράψει :

(...) Ανταμώσαμε στην Αθήνα και τον βλέπω συχνά, γιατί του είχα παραχωρήσει το σπίτι μου . Εκεί αρρώστησε πια . Δούλεψε σ' εφημερίδα. Ήταν πολύ ευχαριστημένος (...)

Σε λίγο καιρό έμαθα την καινούρια κατοικία του. Τον επισκέφτηκα. Το ντιβάνι του ήταν σε μια γωνιά του δωματίου, πλάι σ' ένα παράθυρο. Στο κάθισμα, κοντά του , ένα μικρό τρανζίστορ. (...)

Ο ξάδελφος του, Μανώλης Σιφναίος μας ιστορεί:

Στα 1947, καθόταν σ' ένα δωμάτιο της οδού Κουμπάρη με συντροφιά τη γυναίκα του, τους θαυμαστές, φίλους και συγγενείς του(...)

Εξακολουθούσε , παρά την αρρώστια του , να μεταφράζει και να μας απαγγέλλει τα «Άνθη του Κακού», και με το βιβλίο αυτό ξεψύχησε ένα ανοιξιάτικο πρωί του 1947. Φώναξε μια στιγμή στη γυναίκα του «Κονιάκ, φέρε μου κονιάκ, δεν βλέπω, δε βλέπω πιά...»! Τον

μεταφέραμε αμέσως στον «Ευαγγελισμό» , όπου ύστερα από 24 ώρες μέσα σε κόμα, ξεψύχησε(...))»

Ήταν 16 Απρίλη του '47.

Την επόμενη μέρα θα ψαλθεί η εξόδιος ακολουθία στο παρεκκλήσι του «Ευαγγελισμού». Ο Ριζοσπάστης θα γράψει:

«(...) Μετά το τέλος της νεκρώσιμης ακολουθίας αποχαιρέτησαν τον νεκρό ο Στυλ. Κρητικός εκ μέρους της Κ.Ε. του ΕΑΜ, οι Λέσβιοι λογοτέχνες και φίλοι του Κώστας Παπαχαλαράμπους, Παν. Νικήτας, Μιχ. Καλλοναίος. Εκ μέρους του προσωπικού του «Ριζοσπάστη» μίλησε ο Απόστολος Σπήλιος:

***(Φωτο 2)** Τον βλέπω ακόμα μπροστά μου όπως ερχόταν τους τελευταίους μήνες, πριν καταπέσει, στο Γραφείο μας. Ακουμπώντας επώδυνα στο μπαστούνι που του «χάρισε» η αρρώστια των ποδιών του με τα πράα χαρακτηριστικά του πλατειού, ανοιχτόκαρδου προσώπου του συσπασμένα απ' το φυσικό πόνο. Επέμεινε νάρχεται στην εφημερίδα-«στην εφημερίδα μας» όπως την έλεγε-και να παίρνει μέρος στην καθημερινή ζωή της ως την τελευταία στιγμή. Ως τη τελευταία μέρα που μπορούσε να περπατήσει ακόμα...*

-Τώρα νοιώθω ότι δουλεύω, ότι δημιουργώ πραγματικά...-μούλεγε πολλές φορές. Τώρα χαίρουμε σαν να κάνω κάτι καλό, γιατί ξαίρω πως μ' αυτό εξυπηρετώ όσο μπορώ κι' εγώ το λαό μας, τον αγώνα του. Γέμισε καινούριο νόημα η ζωή μου...

και ο Σπήλιος συνεχίζει:

Και πραγματικά. Τα σκίτσα της τελευταίας περιόδου της ζωής του, τα σκίτσα του Πρωτοπάτση στο «Ριζοσπάστη» έχω τη γνώμη ότι θα

μείνουν σα μια σειρά από πολύτιμα καλλιτεχνικά ντοκουμέντα, ντοκουμέντα απ' όπου περνά η «φυσιογνωμική» της πολυτάραχης μεταδεκεμβριανής Ελλάδας. (...) Τα πολιτικά πορτραίτα του Πρωτοπάτση μιλούσαν και λέγαν πολλά πάνω στις σελίδες του Ριζοσπάστη (...) ήταν ολόκληρα ψυχογραφικά άρθρα(...)

Όπως θα έχετε καταλάβει ο ομιλητής Απόστολος Σπήλιος ήταν ο καινούργιος φίλος του Αντώνη στην Αθήνα –όπως αναγγέλλει στον Θείελπι. Η παιδική ψυχή... που «Αν ποτέ χαλάσει η δουλειά μας, μπορούμε να κάνουμε νούμερο.(...)»

Κυρίες και κύριοι, φίλες και φίλοι

Και δυο δικά μου λόγια για τη θητεία του Αντώνη Πρωτοπάτση στο Ριζοσπάστη. Μετά από έρευνα μου –τώρα τελευταία- στα φύλλα του Ριζοσπάστη που υπάρχουν σε ηλεκτρονική μορφή στη Βιβλιοθήκη της Βουλής κατάφερα να εντοπίσω τουλάχιστον 220 φύλλα του, που περιέχουν σκίτσα του Αντώνη, από την περίοδο Νοέμβρης '45 έως Δεκέμβρης του '46 όπου πιθανότητα λόγω του προβλήματος αναπηρίας στο δεξί του χέρι σταμάτησε να στέλνει νέα του σκίτσα. Στους 13 αυτούς μήνες εντόπισα τουλάχιστον 300 διαφορετικά σκίτσα που αποτυπώνουν πρόσωπα της εποχής αυτής, που πρωταγωνιστούν στη ελληνική και διεθνή πολιτική σκηνή, στο εργατικό κίνημα και στον πολιτισμό-λογοτέχνες, ποιητές, ηθοποιοί, ζωγράφοι έλληνες και ξένοι. Τα σκίτσα αυτά μεμονωμένα ή ομαδικά συνοδεύουν το πολιτικό, πολιτιστικό, συνδικαλιστικό και δικαστικό ρεπορτάζ της εφημερίδας. Σήμερα -για πρώτη φορά μετά από 80

χρόνια- θα σας παρουσιάσω ένα μικρό δείγμα των
προσωπογραφικών αυτών σκίτσων επικαιρότητας.